

UDK 811.163.6'373.7

Erika Kržišnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IDIOMATSKA BESEDA ALI FRAZEOLOŠKA ENOTA

Določanje meje, ki jo v prispevku jezikoslovno utemeljujemo, je v določeni meri povezano tudi s teoretičnim pristopom – v razpravi govorimo o pristopih *idiom-* in *fraz-* – le-ta pa s tipom jezika, katerega gradivo je predmet raziskovanja. T. i. spodnja meja frazeološke enote bo določana na gradivu slovenskega jezika kot enega od slovanskih jezikov, v katerih so meje oz. končaji besed pretežno zaznamovani z oblikovno, oblikoslovno in besedotvorno, spremenljivostjo.

Defining the limit that is linguistically substantiated in the article is to some extent connected to the theoretical approach – the author discusses the *idiom-* and *phras-* approaches – which, in turn, depends on the type of language that provides the material for examination. The so-called bottom limit of a phraseological unit will be determined by the material from Slovene as one of Slavic languages, in which boundaries or, rather, endings of the words are mainly marked by variation of form, i.e., morphological and word-formatational variation.

Ključne besede: frazeologija, beseda, frazem, idiom, minimalni frazem.

Key words: phraseology, word, phraseme, idiom, minimal phraseme

1 Jezikovne enote, ki so po vzpostavitvi frazeologije v modernem smislu od srede prejšnjega stoletja dalje (bile) razumljene kot predmet njenega raziskovanja, so, tudi sistemsko gledano, precej raznolike, a v vseh pristopih je (bilo) poudarjeno povezovanje enot nižje ravnine v enote višje: od zvez fonemov,¹ morfemov, besed,² stavkov do (pesniškega) besedila kot enkratne in neponovljive tvorbe (npr. Hockett 1956, za rusko jezikoslovje Mokienko /2004: 115/ v zvezi s spodnjo mejo omenja Mel'čuka, brez natančnejše navedbe). Četudi obe skrajnosti, zveze fonemov in besedila kot enkratne tvorbe, razmeroma zlahka zavrujemo, prve zaradi nepomenonosti sestavin (fonemov), druge zaradi nestalnosti (besedilne) enote,³ še vedno ostane velik razpon enot od morfema kot sestavine do (večstavčne) povedi kot enote. Na zgornji meji enote se postavlja problem povezovanja oz. razmejevanja med nominacijo in predikacijo, na spodnji meji med besedo in stalno besedno zvezo kot poimenovalnima enotama jezika. Zadnje bo v tem prispevku v ospredju našega zanimanja.

¹ Navsezadnje je tudi desaussurejevsko arbitrarnost (nemotiviranost povezave med obliko/izrazom in vsebino/pomenom), kot eno od temeljnih lastnosti jezikovnih enot sploh, mogoče razlagati kot najvišjo stopnjo idiomatičnosti.

² Čermák (2007: 32) opozarja, da se dva frazema načeloma ne moreta povezati v enoto višje ravni. A povsem »tehnično« gledano, bi kot tak primer lahko navedli povezovanje *visoko letati* in *nizko pasti* v zvezi *Kdor visoko leta, nizko pade* (procesualno pa gre v tem primeru seveda za razpad ene enote na dve novi in samostojni, ne pa za povezavo dveh v eno enotno in višjo).

³ Čeprav stalni citati, kdaj celo večjega obsega, kot enote v frazeoloških obravnavah niso posebna izjema. Nanje je mogoče naleteti tudi v slovenskem jezikoslovju, prim. terminološko iztočnico *rek* v Toporišičevi *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992).

2 Različnost ali sprememba terminologije je v resnem znanstvenem diskurzu načeloma vedno posledica različnosti ali spremembe teoretičnega pristopa, zato je tudi terminološka dvojnost v frazeologiji v temelju lahko samo take narave, na kar je bilo opozorjeno že v Kržišnik 1994: 19–28. Gre za rabo poimenovanj vrste **fraz-** (*frazem, frazeologem, frazeologizem, frazeologija, frazeologizacija, frazeološki*) in vrste **idiom-** (*idiom, idiomatizem,⁴ idiomatika,⁵ idiomaticiteta, idiomati(ciz)acija, idiomatičen*) v različnih jezikoslovljih. Čeprav se oba jezikoslovna pojma povezujeta, razmerje med njima, kakor ga kažejo slovarji in leksikoni jezikoslovne terminologije ni enosmerno. Deloma se idiomatika prikazuje kot del frazeologije: idiomatičen je tisti del frazeoloških enot, pomen katerih ni izpeljiv iz pomenov sestavljajočih jih delov;⁶ deloma je frazeologija del idiomatike: večbesedni idiomi so frazeološki; in ne nazadnje lahko kazalka preprosto vodi od enega pojma k drugemu.⁷ Distribucija rabe terminologije v jezikoslovni literaturi je, čeprav ne brez ostanka (deloma gre za povezovanje obeh pristopov, včasih tudi za terminološko nedisciplino), razmeroma jasno razmejena: anglistično (v precejšnji meri tudi angleškojezično sploh) jezikoslovje stoji trdno v vrsti *idiom-*, rusistično oz. slavistično enako trdno v vrsti *fraz-*.

2.1 Vzrokov za to razlikovanje je verjetno še več, a najpomembnejši so terminološko-teoretični, izhodiščenpomenskoomotivacijski in jezikovnogradivni.

2.1.1 Vzrok terminološko-teoretične narave

Pustimo ob strani preprosto možnost različnih tradicij v jeziku in jezikoslovju in se omejimo na čas, ko se je frazeologija v jezikoslovju začela vzpostavljati kot samostojna disciplina z lastnim aparatom, torej tudi s terminologijo. To je bil čas sredi 20. stoletja, ko se je v ameriškem (torej predvsem anglističnem) jezikoslovju kot vodilna smer oblikovala tvorbeno-pretvorbena slovnica, v teoriji katere je termin *fraz*a (= besedna zveza) poimenoval osrednji pojem in je bil zato preprosto definicijsko preobremenjen, da bi lahko bil izhodišče še za poimenovanje posebne vrste besednih zvez (zlasti, ker so jezikovni pojavi tega tipa celo presejali zgradbo besedne zveze).⁸

⁴ Za fr. *idiomatisme*.

⁵ V starejšem slovarju jezikoslovne terminologije (*Slovník slovanské lingvistické terminologie*, 1977) je pod iztočnico *idiomatika* v angleškem razdelku izraz *idiomatics* naveden v lomljenem oklepaju, kar pomeni, da je termin nestalen ali individualen, toda priporočan. A še v najnovejšem času se termin *idiomatics* kot angleško poimenovanje za vedo, ki se ukvarja z idiomi, v angleškojezičnem jezikoslovju pravzaprav ni uveljavil ali pa se rabi zelo redko in obrobno, o čemer se je mogoče prepričati že z iskanjem izraza na nekaj straneh svetovnega spleta.

⁶ Tako na primer tudi v Gantar 2007, kjer so popolnoma nemotivirane frazeološke enote imenovane idiomi.

⁷ Navedbe iz starejših terminoloških slovarjev gl. v Kržišnik 1994: 15–18, novejši, ki od terminov vrste *idiom-* napotuje k terminom *fraz-*, je npr. *Metzler-Lexikon Sprache* (2000)

⁸ V slovenistiki se izraz *fraz*a v tem smislu (»besedne zveze ali stavčne fraze«) dosledno uporablja menda le v eni Toporišičevi razpravi (Toporišič 1982: 39–130).

2.1.2 Izvirni pomen izrazov *fraz-/idiom-*

Če smo s prejšnjim argumentom pojasnjevali neizbiro izrazov *fraz-*, skušamo zdaj pojasniti izbiro *idiom-*. Oba izraza sta po izvoru grška: PHRÁSIS 'način izražanja, izraz';⁹ IDÍOMA 'posebnost, svojskost', celo 'čudnost, čudaškost'.¹⁰ Če oba pomena skušamo interpretirati v povezavi s frazeološko problematiko, bi lahko rekli, da *fraz-* izpostavlja način povedanega v smislu 's katerimi **izrazi**', *idiom-* pa v smislu 's kakšnimi **posebnimi, nenavadnimi pomeni**'. V prvem primeru je najvišja točka opazovanja izraz (oblika), v drugem pomen. Skladno s tem urejene najpogosteje navajane lastnosti frazeološke enote so: a) večbesednost, ustaljenost (kamor gre tudi nezamenljivost sestavin), reproduciranost, omejena pretvorbenost, b) metaforičnost oz. pomenska nemotiviranost sploh, neprevedljivost, ekspresivnost – lastnosti pod a) opisujejo obliko enote, pod b) je označen njen pomen. V povezavi z zdaj že tradicionalnima pristopoma v obeh jezikoslovljih, anglističnem in rusističnem (slavističnem), je mogoče reči, da rusistična teorija, ki praviloma operira z izrazi *fraz-*, za temeljno lastnost postavlja stalnost in večbesednost enote, na drugi strani se v anglistični frazeologiji z izrazi vrste *idiom-* praviloma zaznamujejo jezikovne enote, pri katerih pomen celovite enote ni izpeljiv iz pomenov sestavin (morfemov ali besed).¹¹

2.1.3 Tipološko različno jezikovno gradivo

Vprašanje je, ali je razlikovanje med obravnavanima pristopoma res samo teoretične narave ali pa je teoretično razhajanje tudi posledica različnega jezikovnega gradiva, torej samega jezika, na katerem posamezen pristop gradi svoja teoretična izhodišča: v primeru rusistične frazeologije ruskega jezika oz. slovanskih jezikov in v drugem primeru angleščine (in deloma drugih germanskih jezikov). Ne da bi se podrobneje ukvarjali z angleškimi ali tudi nemškimi primeri, se zdi pomembno opozoriti na primere, v katerih angleškimi in nemškimi enobesednim (ali vsaj kot ena beseda /lahko/ pisanim) izrazom ustreza slovenska (oz. tudi slovanska) besedna zveza: an. *barnyard* ali *barn-yard* za sloven. *kmečko dvorišče*; *life-span* za sloven. *življenjska doba*; *blueberry* za sloven.

⁹ Tako (a) Verbinc 1974; podobno, a manj razvidno (b) *Veliki slovar tujk* 2002: 'izražanje, stil, govor'. Enako tudi drugi slovarji: (c) Wartburg 1948: 'ausdrucksweise'; (č) *The Oxford Dictionary of English Etymology* 1966: 'speech, manner of speaking'; (d) Kluge (predel. Seebold) 1989: 'das Reden, Ausdrucksweise'; iz gr. *phrazéin* 'deutlich machen, sagen, sprechen'.

¹⁰ Slovarji, citirani po istem zaporedju kot v prejšnji opombi: (a) *idioma, idiomatos* 'posebnost' (*idiomatikos* 'poseben'); (b) 'posebnost'; (c) 'eigentümlichkeit im ausdruck' (eigentümlichkeit eines wesens wurde von Dion mit bezug auf das sprachliche verwendet und im diesem sinn von Charisius /ende 4. jh./ entlehnt); (č) *idioma* 'property, peculiar phraseology' (iz *idiousthai* 'make one's own' iz *idios* 'own, private'); (d) *idio-* Wortbildungselement mit der Bedeutung 'selbst, eigentümlich' (etymologisch verwandt: Idiot); (e) Frisk 1973: *idios* 'auf besondere Weise aussprechen'; *idiótes* 'Eigenart, Eigentümlichkeit'; *idióomai* 'sich zu eigen machen, zueignen'; *idioma* 'Eigenart, Besonderheit'.

¹¹ Za naše razpravljanje nadaljnje notranje delitve vsakega od teh pristopov niso bistvene, zato samo pripomnimo, da vsak od njiju kot eno od temeljnih tako ali drugače upošteva tudi drugo lastnost: rusistična/slavistična stopnja pomenske nemotiviranosti (imenovane tudi stopnja idiomatičnosti) – s tem se frazeologi delijo na zagovornike t. i. frazeologije v širšem ali ožjem smislu; enako pa tudi med anglističnimi frazeologi besednih idiomov ne upoštevaajo vsi ali jih vsaj postavljajo pod vprašaj (o tem Čermák 2007 na več mestih, npr. na str. 277).

borovnica (= črna jagoda); *blue-blood* za sloven. *modra kri*; nem. *Pulverfaß* za sloven. *sod smodnika*; nem. *Zankapfel* za sloven. *jabolko spora*. Iz tega lahko sklepamo, da (a) je poenobesedenje v germanskih jezikih pogostejše od poenobesedenja v slovanskih, na kar je bilo v slovenski slovničarski tradiciji večkrat opozorjeno;¹² in (b) da v angleščini ni zelo enoumno rešeno zapisovanje takih morfemskih (ali besednih?) zvez.¹³ Očitno je, da se na tem mestu zastavlja vprašanje, kaj je beseda. Med tvorjenkami so zlasti besede z več predmetnopomenskimi morfemi v besedotvorjih različnih jezikov pojmovane različno. Tako je tip *pen friend* v angleščini zloženska ali v francoščini *pomme de terre* kontaktna zloženska, čeprav je pisano narazen. Zdi se, da gre v takih primerih bolj ali manj za navidezni problem pravopisa, ali kot pravi v op. 13 citirani Trask: »However, orthographic words are generally of very little linguistic interest. They are important in learning to write a language in an educated manner, and they may be of interest in a linguistic study of writing systems. But, for most linguistic purposes, orthographic words are irrelevant.« – Sprašujemo se, ali je problem neustaljenega zapisovanja besed navedenega tipa v angleščini res samo navidezen in v nikakršni zvezi z jezikom samim? Za odgovor na to vprašanje vzemimo najprej primerjavo s stanjem v slovenskem pravopisu. Zveze Pridb+Samb (npr. *modra kri*, *boljša polovica*) se pišejo seveda narazen, saj imamo v slovenščini za to besedne meje, izražene s pregibnimi končnicami. Prav tako je na drugi strani nesporno, teoretsko in za jezikovni občutek, da je *modrook* zloženska, torej ena beseda, saj je v njej specializirani medponski (besedotvorni! = 'ki tvori besede') morfem *-o-*. Kot problematične se kažejo zveze, kjer tega ni in je medpona homonimna s končnico, in sicer tako (in še zlasti) tip, kjer gre za neglasovno medpono (*knorrjuha*, *pedenjmož*), kakor tudi tip z glasovno medpono (*Slovenijales*). Četudi je slovensko besedotvorje ustrezno sistematiziralo in pojasnilo tudi te primere (Vidovič Muha 1988), kažeta tako Slovenski pravopis (prva izdaja Pravil SP 1990: 61, odstavki 497–499, in tudi SP 01 2001: 56, isti odstavki)¹⁴ kot raba določeno negotovost. Še večji problem so sklopi, kjer besedotvornih morfemov sploh ni. Slovenski pravopis se pri tem sklicuje na jezikovni občutek,¹⁵ jezikovni občutek pa je v teh primerih precej relativen in nezanesljiv, o čemer nas vedno znova prepričuje raba (prim. več o tem v Kržišnik 2003). S to primerjavo smo skušali pokazati, kako

¹² Med prvimi je v svoji slovnici na to različnost slovenščine od nemščine opozoril Gutschmann (1977: 82), Vodnik (1811: 148) je pred pretirano rabo zloženk po nemškem vzorcu že svaril (več o tem v Kržišnik Kolšek 1988: 11–19).

¹³ Prim. V svojem razmišljanju o tem, kaj je beseda, L. Trask z Univerze v Sussexu (http://www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/essay_-_what_is_a_word.pdf) v zvezi s pravopisnim določanjem besed navaja, da je mogoče pisati *pocket knife* in *pocketknife*, *common sense* in *commonsense*, *toy shop* in *toyshop* in še na stotine drugih primerov take vrste, in ugotavlja, da »/the rules of English orthography simply do not specify which compounds should be written with a white space and which not/, ter da »individual preferences vary considerably«.

¹⁴ Naj opozorimo na sicer drobno, a za temo, o kateri razpravljamo, ne nerelevantno razliko med izdajo Pravil SP 1990 in izdajo celotnega SP 2001. V odstavku 497, kjer se v nadaljevanju kot variantno pisane predstavljajo zveze dveh tipov, *legokocke/lego kocke* in *brutoteža/bruto teža*, je v SP 1990 navodilo »Narazen in skupaj pišemo«, v izdaji SP 01 pa v obrnjenem zaporedju »Skupaj in narazen pišemo«.

¹⁵ SP 1990: 62, odstavek 508: »2. Nekatere izraze pišemo skupaj ali narazen v glavnem glede na to, ali se čutijo kot sklop (*nebodigatreba*) ali pa kot besedna zveza (*ne bodi ga treba*).« Podčrt. E. K. Tudi v izdaji SP 01 (2001: 58, isti odstavek) enako.

pomembno vlogo imajo tista jezikovna sredstva, ki izrazno (glasovno) nakazujejo meje besed (končnice) ali jih nasprotno ukinjajo (specializirane medpone), tako pri vzpostavljanju teorije besede kakor tudi pri jezikovnem občutku o tem, kaj je beseda in kaj besedna zveza. Količina jezikovnega gradiva, ki teh kazalcev nima, je v slovenščini in drugih slovanskih jeziki v primerjavi s količino le-tega v angleščini relativno majhna. In to je verjetno tudi pravi in globlji razlog, da anglistično jezikoslovje v frazeologiji upošteva tudi besede, predvsem »zloženke« vseh vrst (pisane skupaj, z vezajem ali narazen), če njihov pomen ni izpeljiv iz pomenov sestavljajočih jih (leksikalnih) morfemov (besed), skratka, če imajo lastnost idiomatičnosti. Tudi zato se je v anglistiki uveljavila terminologija vrste *idiom-*.

2.2 Povezovanje pristopov *fraz-* in *idiom-*

Češki jezikoslovec F. Čermák je v frazeologiji povezal obe teoriji.¹⁶ Tako v svoji zgodnejši knjigi (1985, skupaj s Filipcem) kakor tudi še v zadnji (2007), ki predstavlja njegovo izbrano delo s področja frazeologije, uporablja za poimenovanje frazeološke enote dvojni termin *jednotky IF*, pri čemer je s F (= frazem) poimenovana izrazna stran enote, tj. besedne in morfemske zveze, z I (= idiom) pomen enote, ki je idiomatična, kar pomeni, da se v njej ne uveljavlja kompozicijska funkcija, zato pomen ni izpeljiv iz pomenov sestavin (podrobneje je njegov pristop predstavljen v Kržišnik Kolšek 1988: 50–69). Že naslov njegove zadnje knjige s frazeološko tematiko *Frazeologie a idiomatika česká a obecná/Czech and general Phraseology*, seveda pa tudi vsebina, kaže Čermákovu ambicijo po vzpostavitvi neke splošne teorije frazeologije. Povezuje oba pristopa (*fraz-* in *idiom-*), kar kaže tudi terminologija, in (slovnično in/ali pomensko) skrajno omejeno povezovalnost (monokolokabilnost) sestavin, ki so lahko katerakoli pomenonosna jezikovna enota, postavlja za vrhovno (čeprav ne edino, kot izrecno poudarja v Čermák 2007: 31, 32) merilo pri definiranju IF kot anomalnih jezikovnih enot, tj. enot, ki niso sposobne biti tvorjene (generirane) po pravilih. Še posebej zato, ker pri tem tehnično in metodološko izrablja korpusni pristop (v Čermák 2007 je kar nekaj razprav vezanih na korpusne obravnave frazeologije), v katerem je povezovalnost tako rekoč statistično preverljivo merilo (prim. podrobnejšo teoretično predstavitev v Gantar 2007 in interpretativno izrabljivost v Kržišnik 2008).

3 Idiomaticna beseda ali frazeološka enota

Čermákova splošna teorija frazeologije, če jo lahko tako imenujemo, vprašanja, kje je meja med besedo in stalno besedno zvezo, ne problematizira, saj zanjo ni relevantno, za status enote IF so relevantne predvsem anomalije – skrajno omejena povezovalnost, pretvorbena defektnost –, razlika med idiomatsko besedo in frazeološko besedno zvezo pa je samo v nezakriti oz. razkriti (diskretni) obliki (Čermák 1985: 186): »V ojedinelých případech je sice diskretní (»přerušená«, rozdělená) forma fražému (např. kodifikačním zásahem) zrušena, výraz však nepřestává být fražmemem, jen se přeřazuje

¹⁶ Zdi se, da se od ameriških jezikoslovcov še najbolj neposredno navezuje na Makkaiev pristop s stratifikacijsko teorijo (Makkai 1972, podrobneje je Makkaiev pristop predstavljen v Pilz 1978: 242–255).

na nižši úroveň«¹⁷ in na naslednji strani: »Sklonu psát některé typy kolokačních frazému dohromady napomáhá i sama jejich vnitřní koheze, vliv tu však má i fonetická realizace (zvl. přízvuk).« Z mejami se v 80. letih ne ukvarja. Kasneje je Čermák (2007: 36) bolj natančen in leksikalne IF eksplicitno uvrsti med besede: »U leksikálního frazému, což jsou formálně jednoslovné lexémy, jsou vytvářeny komponenty z oblastí morfémů /.../.« V prispevku z naslovom *Idioms and Morphology* Čermák (2007: 277–288)¹⁸ načenja nekaj vprašanj v zvezi z mejnimi tipi (na str. 285), po drugi strani pa v istem članku (str. 278) razliko med morfemi in besedami kot sestavinami frazeološke enote minimalizira z izpostavljanjem dejstva, da tudi v besednozveznih frazemih oz. IF sestavine niso besede, temveč samo besedne oblike: »This general feature of idioms, if there is an inflectional form present, suggests that idioms are, in fact, made up of word forms, and not lexemes or words on this level.« Trditev bi lahko problematizirali vsaj z obstojem dopustnih pretvorb frazemov, a to ni tema prispevka.

Ker je slovenščina vendarle jezik, v katerem so besedne meje praviloma ali vsaj večinoma izražene z oblikoslovnimi in besedotvornimi prvini, razmislek o tem, ali je razlika med pojmovanjem morfemske zveze – primeri kot *zahrbiten* 'tak, ki skrivaj naredi kaj slabega, navidezno nenevaren' ali *dobrosrčen* 'tak, ki je dobrega srca; dober' – kot (eno)besedne frazeološke enote ali kot idiomatske besede samo navidezna ali pa morda odpira še kaka druga vprašanja, morda vendar ni odveč. O tem je bilo govora že v Kržišnik 1994: 37–45,¹⁹ na tem mestu se k problematiki vračamo še enkrat.

3.1 Najprej pa omenimo iz frazeoloških besednih zvez nastale besede, ki v Kržišnik 1994 niso obravnavane. Ena od možnosti za poenobesedenje frazema je izpust, pri katerem sestavina frazema dobi oz. ohrani pomen celotne frazeološke zveze, npr. *mlatiti prazno slamo* → *mlatiti*; *odgovoriti, kot bi ustrelil* → *ustreliti* ali *vezati otrobe* → *vezanje otrobov* → *otrobi*. Elipsa je v nekaterih primerih že ustaljena, še več pa je, zlasti v publicističnih besedilih, priložnostne rabe. Ali so *mlatiti*, *ustreliti*, *otrobi* torej frazeološke enote ali so, idiomatske sicer, a vendar besede? Enako vprašanje se zastavlja ob zgledih: *nategniti (koga)* (živo+), *omehčati (koga)* (živo+), *zakuhati (kaj)* (živo–), *odžagati (koga)* (živo+), ki se v Gantar (2001: 222 in 2007: 89 – 91)²⁰ med minimalne frazeološke enote (enote na spodnji meji) uvrščajo na podlagi omejene pomenske vezljivosti. Primeri so sporni, ker se kot merilo upošteva samo njihova zunanja povezovalnost, ne notranja (medmorfemska – kakor pri Čermáku). V tem smislu gre za isto, kakor pri frazemu *putiti na cedilu* z obveznim vezljivostnim določilom (*koga*)

¹⁷ Mokienko (1980: 76) lastnost frazeološke zveze, da prehaja v enoto nižje oz. višje ravnine, imenuje implicitnost oz. ekplicitnost. Za našo temo je relevantna implicitnost: pobesedenje (univerzbizacijo) razume tudi kot defrazeologizacijo. Kot vzrok za pogosto realizacijo pobesedenja navaja nasprotje med obliko (večdelnost) in pomenom (enotnost).

¹⁸ Tukaj ponatisnjeno, sicer pa istega leta objavljeno v *Phraseologie/Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*.

¹⁹ V Gantar 2007: 81 je navedena samo stran 38.

²⁰ Zgled *potunkati koga* (živo+), ki je v Gantar 2007: 89 poleg naštetih tudi naveden, izpuščam, saj ni popolnoma enakovreden – pri njem gre najprej za elipso v *potunkati (koga) v (kaj)* (leksikalizirana glagolska predložna zveza, o tem v 3.3.1), kar v nadaljevanju razlaga tudi Gantarjeva. Izpuščam tudi zgled *privoščiti si (koga)* (živo+), ki bi ga lahko obravnavali v 3.3.2.1.

(živo+).²¹ Po drugi strani pa, če bi se strinjali, da gre v navedenih primerih za minimalne frazeme na podlagi omejene zunanje povezovalnosti, se je upravičeno vprašati, ali ne bi bilo kot frazeološke enote treba obravnavati tudi (metaforične in v tem smislu idiomatične) besede tipa *kljun česa (ladje)* (živo–), *noga česa (stola, mize)* (živo–), *vrat česa (steklenice)* (živo–), ne glede na to, ali so tvorjene ali netvorjene.²²

3.2 Najpogosteje je po(eno)besedenje frazema doseženo z besedotvornimi procesi, najbolj razvidno z zlaganjem in sklapljanjem, ker se predmetnopomenske sestavine ohranjajo tudi izrazno. V Kržišnik 1994 predpostavljamo sicer tri stopnje, vendar zadoščata dve, in sicer zlaganje in sklapljanje, če v obeh upoštevamo dva podtipa:

- a) zloženske, in sicer take, ki podstavnega (izhodiščnega) besednozveznega frazema nimajo ali le-ta ni več znan, npr. *zvitorep* /-ec, -ka, -stvo, -iti; *licemer* /-ec, -ka, -je, -stvo, -en, -ski, -iti;²³ in take z obstoječim podstavnim besednozveznim frazemom: *imeti dolge prste* → *dolgoprst* /-en, -než, -nica, *imeti široka usta* → *širokoustiti (se)* /-než, -nost, -en; *visoko letati* → *visokoleteč*; *lizati pete* → *petolizec* /-nik, -štvo, -ški; *prelomiti besedo* → *besedolom* /-stvo, -en; *cepiti dlako* → *dlakocepiti* /-0, -ec, -ka, -ljenje, -stvo, -en, -ski; *delati kratek čas* → *kratkočasiti* /-než, -nica, -nost, -je, -enje, -en; *dati na beli dan* → *obelodaniti, obelodanjati, obelodanjenje, obelodanitev*; *iti se slepe miši* → *slepomišiti* /-enje, -en, -než;
- c) sklopi, in sicer tipa *nebodigatreba, očenaš* in tipa *kratkomalo* in *kratko malo*;²⁴ *križemrok* in *križem rok*; *svojčas* in *svoj čas*;²⁵ *tjavdan, tjavendan* in *tja v dan, tja v en dan*.²⁶

3.2.1 Pri **zloženkah** (še bolj nedvomno seveda pri izpeljankah, sestavljenkah in tvorjenkah iz predložne zveze) ne gre samo za »način zapisovanja«, temveč že za rezultat procesa pobesedenja, v katerem morfemizacija poteka zakonitostih, ki so v slovenskem besedotvorju natančno obdelane (Toporišič 1976: 114–174; Vidovič Muha 1988). Poleg jezikovnoteoretičnih argumentov je treba na tem mestu še enkrat opozoriti na t. i. »jezikovni občutek«, ki zlasti zloženske s specializiranim morfemom (medpono -o-, v starejših slovnicaх zelo slikovito imenovano »vezni vokal«) »prepozna« kot

²¹ Da je vezljivost omejena na živo+, dokazuje dejstvo, da v primeru, če mesto zasede samostalnik s pomensko sestavino živo–, nujno pride do metonimičnega prenosa, npr. *pustil je na cedilu svojo ljubezen* (=žensko, ki jo je ljubil).

²² Na obveznost desnega prilastka (tudi če ni realiziran) ob tovrstnih besedah in omejenost prenesenega pomena prav na to opozarja J. Snoj v svoji disertaciji (Snoj 2009, na več mestih, npr. str. 101)

²³ Nekatere primere bi lahko razrešila zgodovinska frazeologija. Na to opozarja npr. primer tvorjenke iz predložne zveze *podrepnik* 'kdor si zaradi koristi ali iz strahu s prilizovanjem prizadeva za naklonjenost nadrejenih'. Podstavnega frazema v SSKJ in Pleteršniku ne najdemo, naveden pa je v Glonarjevem slovarju (1936) pod iztočnico *rep: komu pod rep (v čreva) lesti* 'prilizovati se mu'. Prim. *lesti (komu) v rit*. Nasprotno pa ima tvorjenka, prav tako iz predložne zveze, *zahrbtno* jasno frazeološko podstavo: *govoriti za hrbtno (o kom)*.

²⁴ Poleg *kratko in malo*.

²⁵ Poleg *svoje čase*.

²⁶ Vse pisne dvojnice so iz SSKJ. V SP 01 pisava narazen ni predvidena za *tjavdan*, pri *tja v en dan* je variantna (skupaj in narazen), pri *tja v tri dni* pa samo narazen. Neustaljenost je izkazana tudi v Fidiplus. Več o tem v Kržišnik 2003.

besede. Premisleka vredne ostajajo zloženske iz podstavnih frazemov, kjer je možna primerjava. Ker skladijska besedotvorna teorija definira tvorjenke kot pretvorbene variante definirane (ne katerekoli!) besedne zveze, tj. skladijske podstave (Vidovič Muha 1988: 7), lahko ugotovimo, da pretvorbe frazemov v zloženske ne potekajo brez spremembe kategorialnih lastnosti ali statusa sestavin:

1. Spremeni se lahko glagolski vid, *besedolom* ← *to, da se lomi beseda* proti *prelomiti besedo*.
2. Spremenjena je notranja povezovalnost sestavin: besedni sestavini *lizati* in *pete* nista enopovezovalni, medtem ko sta morfemski sestavini *pet-* in *-liz* obe enopovezovalni; razen v *petoliznik* in drugih izpeljankah iz tega se *pet-* ne povezuje z nobeno drugo morfemsko sestavino, *-liz* pa le še z *rit-* v *ritoliznik* in izpeljankah iz tega.
3. Najpomembnejša za naše razpravljanje pa je lastnost izfrazemskih tvorjenk, da izkazujejo nadaljnjo tvorbenost po vzorcu.²⁷ Česar pri (istem) frazemu ni. Tako iz frazema *cepiti dlako* z glagolskim kategorialnim pomenom, ki ima edino dopustno pretvorbo *cepljenje dlake*,²⁸ dobimo zloženske z najrazličnejšimi kategorialnimi pomeni: *dlakocepiti*, *dlakocep* in *dlakocepec*, *dlakocepka*, *dlakocepljenje*, *dlakocepstvo*, *dlakocepen*, *dlakocepski*. Ker je odsotnost te sposobnosti (tudi po Čermáku, prim. zgoraj 2.2) definicijska lastnost frazema, je frazeološka narava tovrstnih besednih IF po našem mnenju vsaj vprašljiva.

3.2.2 Pri besedotvornih **sklopih** je res mogoče govoriti o »razkriti« in »nerazkriti« obliki (po Čermák 1985: 186). To tezo podpira tudi besedotvorje, ki sklope obravnava kot posebne vrste tvorjenke (Vidovič Muha 1988: 32): »Vse te lastnosti izločajo sklapanje iz jezikovnega sistema in ga uvrščajo v govor, skladijska podstava je tu v bistvu govorna podstava. /.../ Za sklopni besedotvorni proces je značilno, da so vse sestavine skladijske podstave, tudi zaimenske, členkovne, vezniške, predložne, pretvorbene enakovredne. Vse postanejo sestavine besedotvorne podstave, ki jo določa površinska nespremenljivost – izrazno se tvorjenka ločuje od skladijske podstave samo po strnjem zapisu.« Treba pa je ločevati najprej med sklopi tipa *očenaš* in *svojčas/svoj čas//svoje čase*, nato še med *nebodigatreba*, *tjavdan* in *tja v dan*. V prvem primeru gre za ločevanje glede na notranjo spreminljivost ali nespremenljivost sestavin: *očenaš očenaš-a* je besedni sklop, *svoj čas* z varianto *svoje čase* (ali *kratko malo* in *kratko in malo*) je besedna zveza. V drugem primeru gre za konverzijo iz besedne zveze: npr. iz prislovnega frazema (*govoriti*, *hoditi* ..., tudi *govorjenje*, *življenje* ...) *tja v dan* v samostalniško besedo (*prerasti svoj prazni*) *tjavdan*.³⁰ Pisanje skupaj in narazen narave enote ne spreminja, naj gre za (neustaljeno) rabo ali (nedorečeno) kodifikacijo

²⁷ Pri tem se zdi omemba vredno opažanje – ki bi sicer zahtevalo natančnejšo analizo –, da se v primeru, če ima zloženska dva pomena, motiviranega in nemotiviranega (idiomatičnega), nadaljnje izpeljanke tvorijo samo ali predvsem iz idiomatske zloženske (prim. *dolgoprst*, *širokoust* v SSKJ).

²⁸ V Fidiplus sicer samo en zadetek, a vendar.

²⁹ Tudi med *tjavdan* razsutimi *sivkastimi skalami* (zgled iz Fideplus).

³⁰ Tako SP 01. Fidiplus konverzije v rabi sicer ne potrjuje, zato pa je kaj lahko najti zglede za konverzijo *ne bodi ga treba* v *nebodigatreba*, prim. *Samo upamo lahko, da ne bo nesreča, ne bodi je treba, tista, ki bo /.../ in po svetu straši obilo novih ne bodi jih treba* (način zapisa po Fidiplus).

(več o sklopih v Kržišnik 1994: 42–45; o pravopisni problematiki v Kržišnik 2003: 232–235).

3.3 Mejo med idiomatsko besedo in besednozveznim frazemom predstavljajo še zveze predloga in polnopomenske besede (*na mah, na lepem, biti ob*) ter zveze glagola *z jo, ga, jih* in morebiti tudi *s se*.

3.3.1 O samostalniških in pridevniških (**leksikaliziranih**) **predložnih zvezah** kot minimalnih frazemih je pri nas prvi pisal J. Toporišič (1973/74: 275). Njihovo frazeološkost in hkrati večbesednost je dokazoval s krajšanjem (sicer variantnih) večbesednih zvez: *na mah* ← *na en mah, na lepem* ← *na vsem lepem*. Ista argumentacija je nato v Kržišnik (1994: 58–60) razširjena še na glagolske predložne zveze, le-te se nato kot minimalne v okviru frazeološke problematike omenjajo tudi v Gantar 2007: 86–88. Najobsežnejše razmišljanje o predložnih frazeoloških zvezah v slovenščini, predvsem glagolskih, je članek S. Babič (2008), ki prinaša tako nekatera teoretična razmišljanja o besedi in njenih mejah kakor tudi (in predvsem) bogat nabor slovenskega gradiva frazeoloških glagolskih predložnih zvez.³¹ Poleg že znane argumentacije (krajšanje) navaja Babičeva v prid frazeološkosti tovrstnih zvez še besedni red: zamenljivost sestavin in možnosti vstavljanja sobesedilnih prvin.

3.3.2 Druga skupina minimalnih frazemov, omejenih izključno na glagolske in za slovenščino posebej značilnih,³² so zveze **glagol + jo/ga/jih**: *popihati jo* 'zbežati', *lo-miti ga* 'delati neumnosti; delati napake', *cukati ga* 'piti alkohol', *stakniti jih* 'biti tepen', *slišati jih* 'biti oštet'. Vprašanje je, ali je neglagolska sestavina prosti morfem (zato enota beseda) ali klitična oblika osebne zaimke (zato enota besedna zveza). Poleg že znanih in v drugih primerih minimalnih frazemov omenjenih argumentov, kot sta krajšanje večbesednega frazema in/ali variantnost frazemske sestavine *jo, ga, jih*, npr. *imeti ga* ← *imeti ga pod kapo/v glavi, dobiti jih* ← *dobiti jih po glavi, primazati jo* ← *primazati jo/eno okrog ušes, odnesti jo/celo glavo*, je o meji med idiomatsko besedo in besednozveznim frazemom v okviru te skupine mogoče presojati na podlagi vsaj dveh meril (več o tem v Kržišnik 2005):

- obstoj reference, npr. *cukati ga* (= alkohol), *stakniti jih* (= udarci, klofute), *slišati jih* (= besede);
- s stavčno negacijo preverljiva udeleženska vloga (in torej zaimenskost) sestavine *jo, ga, jih*, prim. *ucvreti jo: potem pa je malo manjkalo, da je nisem kar ucvrla iz kuhinje* (Fidaplus).³³

³¹ Ob tej priložnosti še opozorimo na napačno citiranje na str. 51, kjer trdi, da »Toporišič (1973/74: 274–275) problematiko razširi še na glagolske zveze« in ob tem navaja citat »Če kot frazeme upoštevamo predložne samostalniške zveze tipa *na mah, na glas, na lepem*, moramo kot take upoštevati tudi tovrstne predložne glagolske zveze /.../«, ki ni iz Toporišiča, temveč iz Kržišnik 1994: 59.

³² Razen skrajno omejenega števila v hrvaščini in srbščini, jih v drugih slovanskih jezikih ni najti. V slovenščini, nasprotno, je njihova raba pogosta, opaziti je mogoče celo novotvorbe (zglede gl. v Kržišnik 2005: 166–168).

³³ Na to merilo je prvi opozoril J. Toporišič (1982: 118/119), z njim se preverja delovanje zanikanega glagola v povedku na neglagolsko sestavino zveze: pravilo o pretvorbi Samb v vlogi predmeta iz tožilnika v roditeljski.

Po preverjanju z obema meriloma je edini pravi kandidat za idiomatsko besedo v tej skupini le tip *lomiti ga*.³⁴

3.3.2.1 Obravnavani skupini minimalnih glagolskih frazemov so blizu še zveze **glagol + se** s podobno dvojnim statusom neglagolske sestavine (prosti morfem : klitična oblika povratnega osebnega zaimka).³⁵ Glede na zgoraj postavljena merila lahko kot možne minimalne besednozvezne frazeme ali vsaj kot mejne navedemo primere tipa *stegniti se iz stegniti pete* 'umreti' (← **stegniti svoje pete* → **stegniti sebe*) ali *odpreti se komu* ← *odpreti svoje srce komu* (prek **odpreti sebe komu*), tudi *opeči se* ← *opeči si prste* (prek **opeči si svoje prste*).

Če povzamemo: Dvotirna terminologija v frazeologiji je tudi kazalec dveh teoretičnih pristopov in prizadevanje F. Čermáka za vzpostavitev neke splošne teorije frazeologije je vsekakor smiselno. Obenem smo na gradivu slovenskega jezika, ki je pač eden od slovanskih jezikov, ugotovili, da idiomatske tvorjenke do stopnje zloženek kažejo sistemsko besedotvornost, kar jih izloča iz frazeoloških enot, določenih z anomalnostjo, ali njihovo frazeološkost vsaj postavlja pod vprašaj. Nedvomno pa pri njih gre za idiomatske besede. Pri besedotvornih sklopih, vsaj tistih, ki ne gredo skozi proces konverzije, je mogoče govoriti o frazeoloških enotah (ne glede na obliko zapisa). Še naprej ostaja odprto vprašanje frazeološkosti zvez glagol+se.

LITERATURA

- Saša BABIČ, 2008: Minimalni frazemi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 53/2. Ljubljana. 49–63.
FidaPLUS – *Korpus slovenskega jezika*. URL: <http://www.fidaplus.net>
František ČERMÁK, 1985: Frazeologie a idematika. J. Filipec, F. Čermák, *Česká lexikologie*
Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd. 166–236.
– 2007: *Frazeologie a idematika česká a obecná / Czech and general Phraseology*. Praha:
Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
Hjalmar FRISK, 1983: *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Universitätsverlag
Winter.
Polona GANTAR, 2001: *Teoretični vidiki zasnove frazeološkega slovarja slovenščine*. Magistrsko
delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
– 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka
Lingua Slovenica.
Joža GLONAR, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. V Ljubljani.
Osvald GUTSMANN, 1777: *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt.
Charles Francis HOCKETT, 1956: *Idiom Formation.: For Roman Jakobson, Essays on the Occa-
sion of his Sixtieth Birthday*. Ur. M. Halle, H. G. Lunt, C. H. van Schooneveld. The Hague:
Mouton & Co. 222–229.

³⁴ Pretvorba v besedilih ni vedno uresničena, a vzrok za to je tudi tendenca šibitve tega pretvorbenega pravila v slovenskem jeziku sploh, posebej še v govorjenih besedilih. Mogoče je celo reči, da je v stalnih besednih zvezah tendenca po ohranitvi tožilnika tudi za stavčnim zanikanjem še nekoliko večja kot v prostih. Pravzaprav je nenavadno, da se v slovarju (SSKJ) navajata kar dva zgloda, ki pretvorbo potrjujeta: *ne boš je zvozil* (iztočnica *jo*) in *je ne boš odnesel* (iztočnica *odnesti*).

³⁵ To je tudi tip, ki ga Čermák (2007: 285) obravnava kot mejnega med besednimi in besednozveznimi IF.

- Friedrich KLUGE (predel. Elmar SEEBOLD), 1989: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York: de Gruyter.
- Erika KRŽIŠNIK, 1994: *Slovenski glagolski frazemi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2003: Frazeologija v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. Ljubljana. 221–237.
- 2005: A type of minimal phraseological units characteristic of Slovene. *Linguistica* 45. Ljubljana. 159–172.
- 2008: Kulturološka interpretacija frazema. *Jezikovna prepletanja*. Ur. M. Kalin Golob, N. Logar Berginc, A. Grizold. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Knjižna zbirka Stičišča. 149–165.
- Erika KRŽIŠNIK KOLŠEK, 1988: *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Metzler-Lexikon Sprache*. 2000. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Adam MAKKAJ, 1972: *Idiom Structure in English*. The Hague – Paris: Mouton.
- Walerij M. MOKIENKO, 1980: *Slavjanskaja frazeologija*. Moskva.
- Walerij MOKIENKO, 2004: Frazeologija v urovnevoj ierarhii jazykovej sistemy. *Frazeologia slowiańska i inne płaszczyny systemu językowego*. Ur. J. Bartoszevska, W. Mokijenko, H. Walter. Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. 115–122.
- Phraseologie/Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*, 2007. Ur. H. Burger, D. Dobrowol'skij, P. Kuhn, N. R. Norrick. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Maks PLETERŠNIK, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani.
- SP = *Slovenski pravopis. I, Pravila*, 1990. Ur. odbor J. Toporišič idr. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 01 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ur. Odbor U. Toporišič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovník slovanské lingvistické terminologie*, 1977. Praha: Academia.
- Jerica SNOJ, 2009: *Metafora v slovenskem slovarju*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I–V. Ljubljana 1970–1991
- The Oxford Dictionary of English Etymology*, 1966. Oxford University Press.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Larry TRASK, http://www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/essay_-_what_is_a_word.pdf
- Veliki slovar tujk*, 2002. Ur. M. Tavzes. V Ljubljani: Cankarjeva založba.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1988: *Slovensko skladijensko besedotvorje ob primerih zloženek*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shore*. V Lublani.
- France VERBINC, 1974: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba
- Walter von WARTBURG, 1948: *Französisches etymologisches Wörterbuch*. Basel: Zbinden Druck und Verlag.

SUMMARY

In phraseology, two types of terminological sets exist, i.e., the *phras*-type and the *idiom*-type. Differences and change in terminology in serious scholarly discourse, in principle, inevitably mean different or changed theoretical approach. In phraseology, it is thus possible to distinguish between the approach operating with the *idiom*-type terms (*idiom*, *idiomatisme*, *idiomatik*, *idiomatics*, *idiomaticieta*, *idiomati(c)zacija*, *idiomatičen*), and the *phras*-approach (*frazem*, *frazeologem*, *frazeologizem*, *frazeologija*, *frazeologizacija*, *frazeološki*). The former is typical of Anglo-American or at least Anglicistic linguistics, the latter of Russian and Slavic in general.

Although there are probably other reasons for differences, the article (referring to Kržišnik 1994), presents three. (1) A terminological-theoretical reason: the *phras-* type of terms could not take root in English because the term *phrase* was already occupied in transformational-generative grammar and overloaded with definitions. (2) The reason is in the original meaning and derivation: both terms are from Greek, i.e., PHRÁSIS ‘mode of expression, an expression’, IDÍOMA ‘peculiarity, characteristic’, even ‘strangeness, oddity’, hence the *phras-* approach underscores the form (several words), while the *idiom-* approach underscores the meaning (non-motivated, idiomatic). (3) The reason is in the linguistic material: the two approaches are built on typologically different languages. The *phras-* approach is based primarily on inflectional Slavic languages, in which boundaries between words are mainly marked by morphological and word-formational morphemes. The *idiom-* approach is built on English, where boundaries between words (and their forms) are mostly unmarked. By connecting both approaches, the Czech linguist F. Čermák (2007) aims to establish a general theory of phraseology. The highest criterion for determining the IF (idiom, phraseme), as he calls it, is the anomaly in collocability of the meaning-carrying linguistic units of a lower rank into a (integrated) unit of a higher rank. – Since Slovene is an inflected language, determining the bottom limit of phraseological unit at the level of connected morphemes associated with word-formational processes. These processes are most clearly evident in compounds and composite words, i. e., in derivatives with several units containing lexical meaning. The analysis of the compounds derived from phrasemes shows that transformations are never carried out without changes in categorial features (e.g., aspect) or in the status of the components (single collocability vs. multiple collocability). Most importantly, derivatives from phrasemes display a possibility of further paradigmatic word-formation. This fact makes the phraseological nature of such linguistic units questionable; yet these are idiomatic words, as they are semantically non-motivated. In the continuation the author examines the lower limit of the phraseological unit in (lexical) composites, (lexicalized) prepositional phrases, and phrases specific to Slovene, *glagol+jo*, *ga*, *jih*, and, to some extent, also *+se*, where it is important whether the non-verbal element is a free morpheme or a clitic form of the personal or reflexive pronouns.